

A magyar statisztikai földrajz klasszikusa: Magda Pál

1834-ben, a *Boczkó Dániel* által kezdeményezett esperességi gimnázium Mezőberényből történt áttelepítése évében, újabb kiváló elme került Szarvasra: a magyar statisztikai irodalom klasszikusa — *Fényes Elek* nagy elődje: *Magda Pál*. Hatalmas élő ismeretanyag, tiszta, fényes logika, a múlt életképes hagyományainak — így a Tessedik-hagyománynak is — őszinte tisztelete, egészséges patriotizmus, átfogó gazdaságpolitikai program, a társadalmi haladás lelkes, önzetlen szolgálata éppúgy jellemezte, mint az ötletességet ki nem záró, „erélyes, férfias szigor, a csaknem katonai, zordon nevelési irányzat”. Úgy tűnik: tudósnak volt nagyobb, nem pedagógusnak. *Toldy Ferenc* így jellemezte gyászbeszédében: „Ő is egy volt azok közül, kik a haza boldogulását szívükön viselték, kik érette a szabad szót nem restellették, s pedig oly időben, hol ahhoz bátorság és elszánás kellett; egy volt ő is, ki az igazságért szenvedett, de kinek elvetett magvai nem hullottak siket földbe”. Riadót fújó őrálló katona volt a magyar éjszakában; meg nem értett ember, ki — minthogy korát megelőzte — kénytelen volt sorra járni az ország protestáns iskoláit. Csetneken, Gömörön, Lőcsén, Besztercebányán, Sopronban, Karlócán, Sárospatakon tanított, mielőtt Szarvasra került. Közben külföldre is meghívták igazgatónak, s eleget is tett a sziléziai tescheni iskola megtisztelő felkérésének. Innen azonban hamar hazajött; érezte: csak talajtalan virág lehet idegen földön. Itthon nagyobb szükség van rá.

Legfőbb életrajzi adatairól sokáig nem voltak pontos ismereteink. *Benka Gyula* szerint pl. 1840-ben halt meg *Nyiregyházán*, míg *Kossuth Pesti Hírlapja* 1841. júl. 23-át jelölte meg halála napjául a lap aug. 4-i számában. Itt viszont azt olvashatjuk, hogy „munkás életének 73. évében” távozott az élők közül, s ez az 1770-es születési dátumot kérdőjelezi meg. Valójában 1770. jún. 29-én született Rozsnyón, s 1841. július 23-án halt meg *Sárospatakon*. Vagyis csak 71 évet élt.

Rozsnyón, Késmárkon és Pozsonyban, majd 1792—94 között Jénában tanult. Volt magánnevelő, Csetneken magyar nyelvtant és szónoklatot, Lőcsén protestáns egyházjogot, Sopronban „philosophiát, statistikát és historiát” tanított, máshol egyéb studiumok mellett kedvenc tárgyát: „a mezei gazdaság tudományát” is. Mint valami polihistor, minden tantárgyhoz értett. A kor

pedagógiai elképzeléseinek és gyakorlatának megfelelően *polimathia-szerű* — általános képzésben részesült. Tudniillik a szaktárgyi csoportosítást csak a legnépesebb evangélikus iskolákban alkalmazták még ekkor. A tanárok osztályokat tanítottak (általában felmenő rendszerben), s nem tantárgyakat oktattak.

Magda Pál országghatárunkon túl emelkedő hírnevét két eredeti szemléletre valló tudományos művének köszönhette. Mindkettő érdekfeszítően izgalmas olvasmány. Magdának ugyanis jól kimunkált koncepciója lévén, a feltárt ismeretanyagot nem öncélúan, hanem erős társadalmi elkötelezettséggel, jövőt építő tudatos segíteni akarással elemezte. A polgárosodás jól képzett előfutáraként hazánk gazdasági-kulturális eredményeinek következetes számba vételével óvott az elfogult nacionalizmustól és nevelt tevőleges hazaszeretetre, a haza és haladás buzgó szolgálatára.

Különösen az 1819-ben Pesten kiadott s csaknem 40 nyomdai ívet kitevő *Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geographiai leírását* kísérte tudóskörökben is osztatlan elismerés és tartós érdeklődés. Ez lett élete főműve. Nemzetközi súlyát igazolja, hogy 1832-ben és 1835-ben, tehát 2 ízben, Lipcsében német nyelven is megjelent.

Bevezető sorainál alig képzelhető el szebb, felemelőbb program. Érdemes idézni belőle néhány szívmengető gondolatot. Már első mondatai is új szemléletet előlegeznek az öntömjéző nemesi Magyarországbán: „Tsak a magát esmérő ember mehet nagyobb tökéletességre; tsak a magát, erejét s Hazáját esmérő Nemzet jobbíthatja meg állapotját, öregbítheti fényét, ditsőségét, boldogságát, hatalmát; tsak a Hazáját jól esmérő Magyar szeretheti azt okosan, buzgón és állandóul; szeretheti a szolgálatjára való készséggel és hathatós tüzes indulattal, s midőn a tudatlan hazafi nacionalizmussal ditsökszik, a meg világsodott s Hazáját esmérő Magyar patriotizmusát mutathatja. Mennél jobban esméri ezen különös, a természetnek betses ritka javaival élő, nagyra termett s hathatós természeti erővel bíró Nemzetet, annál alkalmasabb a Hazának szolgálatjára, annál nagyobb áldozatokat s fontosabb s tetemesebb szolgálatoakat várhat a patriotizmusától a szeretett Haza”.

Általános érvénnyel felállított tételével oktalan dolog lenne vitázni. Csakugyan az adottságok és a lehetőségek jó ismeretének a birtokában határozható meg biztonságosan a jövő útja és célszerű programja. Erre adott szép, beszédes példát ő is, eljutva odáig, hogy a „szeresd hazádat, és ne mondd . . . tégy érte mindent, . . . nemesak dicsőké a haza; a munkás pór szegény, bár észrevétlen, dolgozik a hon derületén” — majdan *Vörösmarty* által megfogalmazott nagyszerű elvének kiemelkedő és tántoríthatatlan előmunkása lett.

Mindig különbséget tett az öntelt, dicsekvő hazaffyaskodás és a nemzeti öntudatot formáló egészséges patriotizmus között. Az egységes nemzet képe lebegett lelki szemei előtt. Sürgette a különböző nemzetiségek egymásra találását és összefogását s a jogtalan milliók emberi méltóságra emelését. „Gyomromból utálok azon büszke nacionalizmust — szögezi le előljáró beszédében —

melly darabokra szaggatja Magyar—Országot. Az egész világ tudja, hogy ezen Országban lévő sok Nemzetek szeretik a corporatiot (egyletesdi, testületesdi), szeretik s igyekeznek fen tartani az egymás között lévő köz falakat, mintha nem egy testnek volnának tagjai". Ő, aki „Magyar Országot Hazájának s magát Magyar Polgár társnak esmérí lenni, akinek ősei bátor (ámbár) tótul, németül beszéltek is", különösen érzékeny szívvel reagált erre. Tudta, milyen óriási visszahúzó erő van a gyűlölködésben; abban, hogy a „Magyar nem kedveli a Tótot, a Németet; ez a Magyarságot meg vetvén, a nyelvében és nemzeti erkölcsében élő Géníust oltalmazza, s megtartani a Köz Hazának nem kis kárára minden úton-módon igyekszik”.

Nem volt azonban túlzó és türelmetlen. Nem követelte, hogy hagyják el saját nyelvüket és szokásaikat, vagy megtagadják múltjukat. Az ésszerűség határain belül maradva, azt kívánta csupán, hogy mint magyar állampolgárok, engedelmeskedjenek ők is a „Haza azon törvényének, hogy a Magyar nyelvvel való élés Magyar Országban elő mozdittassék”. Más szóval — sajátítsák el a magyar nyelvet is.

Ugyanilyen szenvedélyességgel vette pártfogásába az elnyomott és kismiszett — a kor szóhasználatával élve: gond- és bérterhezett parasztságot, bátran vállalva a szembenállást a haladás megrögzött ellenségeivel: „Gazdagságát sem irigylem senkinek; de az — megvallom — fáj a szívemnek, hogy a szeretett Hazám 7/8-ad részét olly állapotban látom a fátum (balsors, végzet) által helyheztetve lenni, mellyben azt a szegénység és a megvetés porban heverteti, úgy hogy ezen alacsonyabból emberhez illő kulturára és tökéletességre, az állati fél életből tellyes lelki életre, meg vetett állapotából nagyobb tekintetre, emberi méltóságra maga magát tsak igen lassan, s végzetetlen nehezen emelheti fel, mások által pedig nem igen emeltetik. Veled, barátom, a ki azt tartod, azt mondd: Jobb az úgy! — nints semmi dolgom. Számodra nem írtam.”

Mindkét nagy művének ismeretében (másik műve 1833-ban Sárospatakon jelent meg *A mezei gazdaság philosophiájának szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda* címmel) bátran állíthatjuk: felvilágosult szemlélete a sínylődő, az anyagilag kismiszett és tehetlen páriává tett agrár nép szolgálatában mutatkozott meg a legerőteljesebben. Róluk mindig megindító szeretettel és tisztelettel beszélt.

Nem volt forradalmár: hatékony reformoktól várta az életképes mezőgazdaság és a korszerű társadalmi berendezkedés megteremtését. Félte a népet a forradalomtól. Pedig jól tudta, hogy „Frantziaországban a revolutió erőszakkal és nagy zörgéssel öszvetörte a megrozsdásodott feudalizmussal a rabszolgaság bilintseit, sőt a földbirtok jussát is megnyerték a földművesek”, sajnálta mégis a kiontott vért, s inkább az emberségesebb, de lassúbb út — a békés fejlődés mellett tört lándzsát. Tudta jól pedig, hogy kora törvény- és szokásjog által szentesített jobbágyi terheivel alig-alig lehet előrelépés egy olyan ország-

ban, ahol *Berzeviczy*vel szólva „a parasztok kötelezettségeit nem kölcsönös megegyezés, sem írás, hanem a földesúr akarata és a gyakorlat határozza meg”.

Minden joga megvolt ahhoz, hogy a nép szószólója legyen. *Magda*, az országos hírű tanár ugyanis nemcsak elméletileg volt képzett gazda, hanem a gyakorlatban is. Ahogy utóbbi művében írta — „34 esztendeig majd kevesebb, majd több kerteket, szőlőket, földeket műveltem . . . munkásaimmal szántván, kapálván, homlitván (porhanyítván), tsépelvén, kaszálván is” — így hát jól ismerte a paraszti munkának nemcsak a felemelő szépségeit, hanem a súlyos gondjait: nagy fizikai erőpróbáit és fájdalmas kiszolgáltatottságát is. Sok ízben panaszkodik, hogy az időjárás mily nagy mértékben tizedeli meg az állatállományt és teszi tönkre a termést s vele reménytelené és kilátástalanná a parasztok életét. Világosan látta, nemzeti szempontból mennyit ér a fejlett mezőgazdaság, a jól dolgozó paraszti munkája. Ezért követelt számára „a polgári társadalomban emberhez illő helyet”. Ezért harcolt olyan jogért, amely legalább a földművelők nagyobb részének „tulajdon földet, mint örök birtokot” ad. „A gazdasági munkához — szögezi le egyértelműen — kedv kell, jó erős, állandó, az akadályokkal és nehézségekkel bátran szembeszálló akarat, és hogy ez legyen, bizonyos jutalom-reménység; de *szabadság is*, mert mennél jobban, az az szabadabban mozoghat az ember, annál nagyobb erővel mozog; és tsak ott van buzgó igyekezetű akarat és az erőt munkásságra elevenítő lélek, a hol a *munkás önként viszi a dolgát*, tsak ott dolgozik örömet, ahol nem kényszerítve dolgozik”.

Talán ő adott elsőként összesítést hazánkban a jobbágy-paraszt anyagi és lelki kiszolgáltatottságának elképesztő méreteiről abból a célból, hogy a felsorolt, megcáfolhatatlan tényekkel és adatokkal a feudalizmus, a feudális mezőgazdaság ásatag rendszerének a tarthatatlanságára figyelmeztessen. Világosan szögezte le, hogy „az a jobbágy, aki — ha egész házhelyes — évenként 52 ígás, vagy marha nélkül 104 kézi napszámot köteles teljesíteni, ki füstpénzben évenként 1, pálinkafőző üstért 2 Ft-ot tartozik urának fizetni, aki természetben köteles aprójószágokat adni, még pedig 2 tyúkot, 2 kappant, 19 tojást, 1 itze olvasztott vaját, aki 1 öl fát tartozik az uraság számára felválni és behordani, egyszer hosszú útra menni, sőt vadászni is, aki tartozik a kilenczedet beszolgáltatni nemcsak terményben, hanem bárányban és méhköpüben is, aki köteles a kath. papságnak dézsmát fizetni s azon kívül saját papjának és a tanítónak fizetést adni, akiket a polgárokkal együtt arra kényszeríthetnek, hogy a reguláris katonaság eltartására szükséges adót maguk viseljék, a főhivatalokat viselőket fizetését biztosítsák, akik kötelesek megjavítani az utakat, akik az ország védelmére gyermekeiket odaadják, s ha kell, önmaguk is bevonulnak, kik fekvő jószágot nem birtokolhatnak, sem főbb sem alsóbb hivatalba nem kerülhetnek, akiknek vagyona — ha gyermektelenül halnának el — 1/3 részben a földesúrra száll, s ha végrendelet nélkül pusztulnak el, teljes egészében a földesurat illeti, akinek az ura nemcsak parancsolója, hanem egyben bírója is — nagyon rászol-

gált a misera plebs contribuens (nyomorult adófizető nép) névre. Az előbb ismertetett tények értetik meg velünk, miért mondotta *Montesquieu*: „Aki a feudalizmust akarja tanulmányozni, annak Magyarországra kell jönnie”.

Magda sohasem maradt meg a gazdasági-társadalmi diagnózisnál. Nemcsak a hiteles kórkép érdekelte. Azt is vizsgálta: „Van-e a Magyar Nemzetnek annyi lelki és testi ereje, annyi világi tehetsége, hogy az *Európai szabad és független Nemzetek között tisztelettel és méltósággal meg tarthatja a rangját, s önnön maga által hatalmas és boldog is lehet?*” Más szóval: nemcsak a terhes robotra, „melyek kevés időt hagynak a parasztnak az ő földeinek jobbítására”, nemcsak „a trágyának fogyatkozásaira” (értsd: fogyatékos voltára) figyelt fel, amely miatt ugarban marad „a harmadik mező”, hanem a tudatlanság — „a jobb megvetése”, továbbá a „terméketlen vármegyék felettébb való népessége” és a „termékenyek” (Szabolcs, a Kunság, Csongrád, Csanád, Békés) *népetlensége* is izgatta, mely utóbbi jelenség nagy népvándorlást idéz elő az országban különösen kaszálás és aratás idején. Látta a rideg állattartás okozta mérhetetlen károkat; ijesztő adatokat közölt az „ég alatt telelő és nyaraló szilaj marhák” pusztulásáról. Elpanaszolta, hogy istállózó állattenyésztés híján „némely teleken”, különösen „iszonyú fergetegek” idején „egy nap vagy egy éjjel ezrenként hull a szép marha, s egész nyájuk elvesznek”. 1816. januárjában pl. „80 000 darab szarvas és más marha” pusztult el. „Egy Apátzi árendásnak — közli más helyen — 900 ökrei közül 400 darab veszett el; egy másnak a Bánhegyesi pusztán 560 darabból csak 30 maradt”. Valóban *kemény lecke* volt ez, mégsem tanultak belőle az emberek. Felismerte az egészségtelen mocsarak lecsapolásának halaszthatatlanságát. Az ekként nyerhető hasznos területek „csak nem 100 000 familiának adnának lakhelyet és kenyeret”, egyrészt meghonosítván a „Körös és Berettyó vizei körül a rizs-kása termesztését”, másrészt a lápoknak, mocsaraknak termékeny szántóföldekké — rétekké változtatása által. Legnagyobb visszahúzó erőnek azonban a tulajdon igazságtalan elosztását tartotta. Azt, hogy „a földművelő parasztnak és polgárnak örökös földje s birtoka (proprietas) nints. A más tulajdonát sem nem szereti az ember, sem nagyobb tökéletességre vinni nem igyekszik úgy, mint a magáét”. Tudván tudta azt is, milyen féloldalas a fejlett ipar és kereskedelem nélküli állam; hogy az időjárás viszonyosságainak kitett agrárország 1—2 év alatt elszegényedik. Elítélte *Mária Terézia* és *II. József* ellenséges politikáját — azt, hogy nem egyenlően bántak a tartományokkal —; a termékek behozatala ugyanis „túl borsos árat jelent”, míg „a nyersanyag felvásárlása alacsony összegben folyik”. Az, hogy egyet értett *Montesquieu*-vel, aki „a földművelést minden fabrikák legnagyobbikának mondotta lenni”, még nem zárja ki, hogy el ne marasztalja *Mária Terézia* 1754-ben és 1755-ben, *II. József* 1784-ben és 1788-ban hozott vámintézkedéseit, az ún. „harmintzadokról” kiadott *lajstromokat*, melyekben „azon rendelést tették, hogy a Magyarok kirekesztessenek a külső kereskedésből, hogy az Ausztriai Német tartományokban élő mozdíttassék a manufaktúráknak és

fabrikáknak virágzások, Magyar országban ellenben akadályoztassék; azon természeti productumoknak, mellyekkel Magyar Ország bővölködik. és melyekre szüksége van az Ausztriai tartományoknak, a külföldre való kivitele egészen megtiltassék, vagy legalább nagyobb vám által nehezítessék”.

Magabiztos hangon utasította vissza azt az alaptalan vádat is, amely a magyart tunyasággal és „munkátlansággal” bélyegezte meg. „A magyar szintűgy, mint a Német, örömet dolgozik — jelentette ki *Magda* —, ha fáradtságának jutalmát reményelheti. *Az industria fogyatkozásának okát nem a Magyarban, hanem másutt kell keresni . . .* A melly országban a vak szerencse úgy osztogatja a javait, hogy az ember 30 uradalomban is részesül, milliomoknak ellenben annyi tulajdon földök nints, holott (ahol) bus fejeiket és terhes munkától elfáradt tagjaikat letehetnék, ott — hogy az egy helyre főként öszve folyt pénz ismét folyamatba jöjjön — elkerülhetetlenül szükséges a luxus (malum necessarium — szükséges rossz), szükséges az uralkodó luxusnak szolgáló *mesterséges industria*, s a nélkül igen szükölködik az Ország”. Geográfiai leírásában számba vesz minden apró próbálkozást: örömmel köszönti őket, bennük látva a jövő csírázó reményét. *Csak a hazai élet érdekelte* — szemlélete, vizsgálódása nem törődött a Habsburg birodalom többi részével. Így társította „szilárdan és határozott elvi energiával a polgárosodás eszmevilágához a nemzeti függetlenség, az Ausztriával szemben való egyenjogúság problémakörét” — ahogy *Fenyő István* értő szavai mondják.

Magas színvonalú gazdaságpolitikai elképzeléseihez méltó volt kultúrpolitikai alapelve is. „Józan gondolkodású, éles elméjű, emberhez illő módon érző, nemes indulatú ifjakat” akart hasznos ismeretekkel felruházni az elmélet és gyakorlat szoros egységét megvalósítva. Azt tartotta, nem a társadalmi elkülönülés, hanem ellenkezőleg — a nemzeti egység eszközévé kell tenni a modern iskolát. Életre nevelő hasznos intézménnyé, amely a gyermekből a közjó szolgálatát valló boldog embert formálja ki. Mint a munkát központi helyre állító német filantropinok tanárai, ő is komoly szerepet tulajdonított a gyakorlatnak, a fizikai munkának. Tudatosította azonban azt is, hogy „a természet kézi szorgalmatoskodás nem tsupán tsak a testnek mechanikus mozgásában, a kapálásban, eketartásban s több efféle mezei foglalatosságokban, hanem okoskodó gondoskodásban, próbatételekben, *tapasztalás és szükséges tudomány (eszméreték) által vezéreltetett munkálkodásban áll*. A tapasztalás minden dologban . . . legjobb mester ugyan, de nagy bolondság azt gondolni, hogy a maga vagy az attya tapasztalása legjobb”. Az ilyen *balvélekedés, aggszokás* akadályozza a sikeres előrehaladást, az újítások bevezetését, a régi megszokott mechanizmusok modernebbekkel, jobbakkal történő felcserélését. Szarvason is azt kérte felettes hatóságától, hogy a „füvész kertnek földjéből a maga személyéhez adott 4 hold mellé” adjon még többet, hogy azon — akár korábban Tessedik — „a tanuló ifjúságnak gazdasági gyakorlatokat mutathasson be”.

Kiváló elmeélel írt, világos szerkezetű és okfejtésű műveivel is használni

akart. „Nem abban keresem én ditsőséget — vallotta önmagáról —, hogy azok közzé számláltassam, a kik szép magyar stílusban helyheztetvén a magyar literatura virágzását, az által igyekeznek nyerni, nyernek is ditsőséget; vagy azok közzé, kik a tanult embereknek, az az a nemzet kitsiny részének culturáját nemzeti culturának tartván, azt igyekeznek előmozdítani. Vágyódjanak ezek azon ditsőségre, hogy tsinos, tzifra, fellengős, üres beszéddel (stílussal) előmozdítják a magyar literaturának virágzását és a tanult emberek culturáját; — én ellenkezőképpen, ki az *egész nemzet* jólétét kívánván, az egész nemzet gazdagságának s ez által a Status (állam) erejének és hatalmának öregbítésére törekedek, olly munkát akartam letenni szeretett Hazám oltáira, mellyből nem kellemetes, jó illatú füst, hanem *világosságot terjesztő láng támadjon*, melly nem úgy az olvasó érzését (jó izlését) tsiklandozza, mint értelmét felderítse”.

Az „értelem felderítését” követelte a tanítóktól is. Főművének *Az elme pal-lérozásának barometruma* című fejezetében világosan kifejtette: nem a magol-tatás (szajkóztatás), hanem egyedül a gondolkodásra nevelés vezethet célhoz. Ezt kell érvényre juttatni az iskolákban. Tudományos életünk elmaradottságá-nak szomorú kísérő jelensége, hogy „kevés originális — eredeti — munkákkal ditsekedhetünk”, s ez egyben azt is jelenti, hogy kevés nálunk az eredeti gon-dolkodó elme. Oka pedig „minthogy a Magyarnek elmebeli tehetsége van elég”-nem lehet más, hogy „*az oskolában tsak a memoriánkat gyakoroljuk, magunk gondolkodni és ítélni nem tanulunk*”. Gondolkodni pedig legjobban az anyanyel-ven lehet, folytatja tovább elmefuttatását. A magyar nyelv — úgy látta — elég fejlett ahhoz, hogy „az oskolákban még a legnehezebb tudományoknak a taní-tására is használni lehessen . . . Egy tudomány sincs, mellyről a tudós magyarul világossan, ékessen és hathatósan ne írhatna” — állapítja meg büszkén. Nem az ő bűne, hanem koráé, hogy sárospataki tanár korában ennek ellenére lati-nul volt kénytelen tanítani a természetrajzot, — ahogy *Bajkó Mátyás* kicsit rosszálló ízzel ráolvassa *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban* című tartalmas kötetében. Két nagy művének könnyen folyó nyelve, tendenciája, világos stílusa tökéletesen igazolja *Magdát*; a természet-rajzot (mást is) — ha egyházi főhatósága engedi — gond nélkül és eredménye-sen tudta volna magyarul is tanítani. Fő művében, mellyel szarvasi nagy utó-da: *Vajda Péter* szerint „fonnyadhatatlan koszorút szerze magának”, követésre méltó példaként állítja a többi gimnázium elé a nagy református kollégiumokat és gimnáziumokat, melyekben „a magyar nyelvnek . . . nagyobb divatja van, mint a más valláson lévő oskolákban. Legalább megmutatták immár ezen Collégiumok érdemes Professorai, hogy a felsőbb tudományokat is nem lehetet-len nemzeti nyelvünkön tanítani, és ez által a tudományoknak nagyobb virág-zást és a Nemzetünknek közönségesebb pallérozását eszközölni”.

A nemzeti nyelvű oktatás bevezetésével párhuzamosan az iskolázás osztály-jellegének, osztályprivilegiumának a megszüntetéséért is kardoskodott, ki akar-ván terjeszteni azt a parasztságra is. Szenvedélyes hangon foglalt állást amel-

lett, hogy ha a tudományok ápolása, „a tudósság (eruditio) nem is a sokaságnak való; de a hasznos esméretek, az idvesség igasság közönséges jó (értsd: mindenkinék szükséges). Úgy látszik, mintha ezt vagy közleni nem akarnák a tudósok a köznéppel, vagy olly nagy közbenvetés (szakadék, nyílás) volna a tudósok és a nem tudósok között, hogy egymáshoz által nem mehetnek. Egy szóval a valódi tudósokat kivévén, Magyar ország lakosa szűkülködik még azon esméretek, az elmének azon pallérozása nélkül, melly *az embert emberré teszi*, s emberi méltóságot (tekintetet, tekintélyt) ád néki . . . A tudatlanságnak szomorú jeleit nem tsak az Oroszok s a nyers Oláhok között, hanem az Országának minden részeiben, mind a parasztok, mind másféle emberek között sűrűn lehet látni — szögezi le a keserű tapasztalatot. Az elmének pallérozására s megvilágosodására nézve olly távol elvannak egymástól Magyar Országának lakosai, mint Európától Amerika. Azért is midőn a nép egy kis részének a déli nap süt, a más rész a hajnal hasadását látja, s abban gyönyörködik, a nagyobb része éjjeli sötétségben tévelyeg”. Majd így folytatja alább: „Aki azt tartja, hogy a tudomány, a megvilágosodás, a pallérozás nem a parasztnak való, és hogy a pallérozott s okoskodó paraszt nem jó szántóvető volna, az emlékezzen meg *Cincinnatus*-ról, kit a Rómaiak az ekétől a hadi seregek vezérlésére hívtak, s győzedelmeskedni láttak. De olly nevelést, olly szabadságot kell adni a parasztnak, mint *Cincinnatus*-nak volt . . . Sok milliom használatlan, ekére, szántóvető emberre várakozó pusztá van még nálunk is az elmék országában; vannak büdös álló vizek, haszontalan posványok, mellyek kiszáritatásra . . . várnak” — fejezte be sívár, de valóságghű helyzetképét.

Jól tudta *Magda* azt is, hogy ehhez a nagy nemzetépítő munkához más szemléletű és más fajta ismeretekkel rendelkező pedagógusokra van szükség. Ahhoz, hogy a tanulóifjúság meg tudja különböztetni „a tsinált (látszat) igazságokat az örökké való igazságoktól” — az evidenciáktól: a nyilvánvaló bizonyosságoktól — jobb kompendiumok és képzetesebb tanítók kívántatnak. Utóbbihoz pedig mindenekelőtt meg kell alapozni a tanítói-tanári pálya becsületét. „Ha tudni akarod — figyelmeztet *Magda* — melly tudományok és mesterségek . . . mennyire betsültetnek Magyarországnban, vedd észre magad körül azon tiszteletet, mellyel illetetik a törvénytudó, az egyházi személy, az oskolabéli tanító, a közönséges vagy szép mesterséget űző ember, s hasonlítsd öszve jövedelmeket; de méltóztasd különös figyelmetességre azon nyomorúságot, mellyel a jövendőbeli hasznos, okos polgárnak oktatói elcsüggedt kedvvel és vérző szívvel küszködnek. A testnek hízlalására, a fényűzésre, igazságtalan költséges pereknek a folytatására s a félékre, mellyeket említeni nem tanátsos, van pénz elég; a kik az idvesség tudományokat és tanulóifjúságot nagyobb tökéletességre vinni igyekeznek, a kiknek kezeikbe a hazának legédesebb reménysége s leg nagyobb kintse le van téve — ezeknek érdemeik szerént való jutalmazására — pénz nints.” Ebben leli magyarázatát, hogy azok, kik e pályára a legalkalmasabbak lennének, különösen pedig ha még a vezető nemesi réteg tagjai is,

„elhúzzák magukat az iskolai cathedrától”, csekélynek tartván mind az érte járó társadalmi megbecsülést, mind a roppant ϵ acsony fizetést.

Mélyen elgondolkodtató, hogy lehet az, hogy ily pazar ismeretanyag, ennyi emberség, példás feladattudat és tisztánlátás ellenére sem tartották számon a legjobb nevelők között? Már egyik első patrónusa: a soproni költő—pap is elmarasztalta a „*Kis János* szuperintendens visszaemlékezései életéből” című önéletrajzi munkájában. Elismeri ugyan, hogy ellenlábásával: *Rumy Károllyal* együtt „mindketten több oldalú tudóssággal s részint tanítói ügyességgel is bírtak, de igazolták *Montaigne* állítását is, hogy a tudományok a léleknek szemmet nem adnak, hanem csak a szemmel helyesen élésre taníthatnak, s hogy vannak oly emberek, kik ugyan *tisztán látnak, de sandák*, s azért a jót észreveszik, de mellette elmennek, *a tudományt bírják, de haszonra fordítani nem tudják*”.

Mit jelent ez? Minden kétséget kizáróan azt, hogy Magda világosan felismerte s eszével követte is, hogy a tudományos igazságokat nem lehet a biblia és a vallás téziseinek az igazolására felhasználni. Hogy a hit és a tudomány két külön szféra. A dualista filozófia híve volt — ha kisebb-nagyobb ellentmondással is —, tökéletesen azonosulván a klasszikus német filozófia nagy képviselőjével, a nálunk is ismert, nagy tekintélyű teológussal: *Schleiermachersal*. Erre utal az is, hogy nem sokkal alább *Kis János* a következőket írta: „... utóbb Magda gyanuba esett, mintha *tanulmányaiba vallással és politikával összeütköző állításokat vegyítene*”. Ez persze — ismerve műveinek progresszív szemléletét s a tudományos felismerésekhez és sarkigazságokhoz való következetes, szinte makacs ragaszkodását — el is hihető. Ilyen „üldözött” helyzetben (így értelmezhető *Toldy Ferenc* bevezetőnkben használt megállapítása, mit feltehetően Magda állandó munkahelyváltoztatására, örök vándorlására alapozott) könnyen kialakulhatott benne a *Benka* által emlegetett „erélyes férfias szigor” s az emberekkel — különösen pedig az ifjúsággal — szembeni rideg magatartás és bizalmatlanság. Az 1834—43 közötti időszak (a Szarvasra áttelepített gimnázium első évtizede) mélyre süllyedt tanulói létszámát (vagyis azt, hogy „a gimnázium inkább tengődött, mint élt”) — igaza van *Benkának* — semmiképpen sem lehet az ő terhére írni. Minden intézmény megsínyli az átszervezést, még inkább az áttelepítést, ennél fogva csak elenyészően kis rész írható (ez sem biztos) az új igazgató terhére, akit különben sok fiaskója, számos újrakezdése és próbálkozása ellenére is országos hírnév övezett.

Szarvasi tanártársaival — különösen *Molitorisz Adolffal* — valóban többször is volt nézeteltérése. Feltehetően kezdettől fogva ellenszenvvel viseltettek egymás iránt. *Benka Gyula* tapintatos szavai mögül kiérezzük, hogy nem bizonyosan Magda volt a kezdeményező. Elképzelhető, hogy *Molitorisz*, ki előzőleg Mezőberényben igazgatta már a gimnáziumot, nem vette örömmel sem a Sárospatakról meghívott és áttelepült *Magda* rektori kinevezését (a rektor jóval magasabb dotációban részesült, s ez máskor is szült kisebb-nagyobb viszályt), sem idősebb társa szokatlan erélyét, kartársakkalszembeni szigorát és magasabb

követelményrendszerét. Lehet, hogy pedagógiai módszereit és merész társadalmpolitikai—iskolapolitikai elveit sem. Abból, hogy *Benka* az „alkalmazott tanárok” olyan mérvű *dicsőségvágyára* és „*személyes ellenszenveskedésére*” apellált, melyet még „az esperességi közgyűlésekből több ízben kiküldött vizsgáló és tervező (békéltető?) bizottságok sem voltak képesek elfojtani”, nyugodtan következtethetünk ilyen fajta indíttatásra is.

Eredeti és váratlan pedagógiai ötleteit — amiket *Benka* szintén emleget — Magda azzal igazolta talán a legjobban, hogy az 1836/37-es tanév végén kiadott 20 oldalas nyomtatott meghívójában, amelyben *Az embernek eredeti formájáról* írt értekezését adta közre, közölte az iskola tanulóinak az osztályzatait is. A *Figyelmező* pedagógus recenzense azonnal észrevette benne az újat, azt a stimuláló erőt, amely az ifjakat nagyobb versengésre, a tudományok mélyebb, alaposabb elsajátítására ösztökélheti, ezért a többi iskola igazgatójának is szíves figyelmébe ajánlotta.

Az embernek eredeti formájáról írt elaborátumban is megtalálható az idealizmus és materializmus harca. Egyik fő kérdése ugyanis a körül nozog: hogyan lehet a nevelést „a legfőbb jóról formált eszme szerint” helyesen meghatározni. Ennek kapcsán jut el ahhoz az állításhoz, hogy az emberi természet formája „magáról a természetről másolt rajz”. Ebből az alapjában véve materialisztikus alapállásból egyenesen következtet arra, hogy „a növendékeket a való világ” számára kell nevelni, nehogy *holdlakosok* legyenek az emberi társaságban.

Magda nem jutott el arra a fokra, amit *Diderot* képviselt: a természetet senki sem teremtette, s kivüle, a világon kívül nincsen semmi. Az ő gondolataiból csak annyi vehető ki, hogy a tapasztalatból eredő ismeretek szerepe abban áll, hogy képessé tesz az embert létfenntartó munkájának tökéletesítésére, a valóság gyakorlati megismerésére és szolgálatára.

Ezen felül álló feladatnak érzi a lélek művelését: az örök ok, a tárgyi elemektől megtisztított, absztrahált (elvont) igazság kutatását. Amikor azonban az emberiség örök eszményének a kiformalásáról, annak mikéntjéről és hogyanjáról elmélkedik, s „a társaság (társadalom) minden viszonyait az *igazság, szépség, jószág és boldogság ideálja*” szerint igyekszik értelmezni, az utópikus szocialisták — mindenekelőtt a kor divatos, fejlődést tagadó örök-körforgás elméletének — a hatására, nem tud megnyugtató szintézist teremteni a tapasztalás útján szerzett konkrét és a gondolkodás közvetítette, idealizmusba tévedő elvont igazságok minősége között. „Mert ha a materialisták nézete áll — érvel a tanulmányocskában —, ha nemünk jóban, szépben, igazban s boldogságban nem haladhat, minden önmívelődés, nevelés és oktatás, úgy mint minden törekvésünk nemünk felvilágosítására s nemesítésére sikertelen és hiába való, s mivel tzelhoz nem visz, nevetséges, akkor mi, mint a növények és állatok, örökké szintazon vissza meg vissza futó körben kerengvén, éreláncokk l a kénytelenség haladást nem ismerő törvényéhez volnánk bilincselve. Emberre és kivált neve-

lőre nézve ... ennél nints vigasztalanabb, rendeltetésünkkel ellenkezőbb nézet”.

Nem tudni, filozófiailag hogyan oldotta fel magában ezt a súlyos dilemmát. Kétségbevonhatatlan tény azonban, a reáltudományok tanításában a fejlődés elvét képviselte. Tudományos értékű nagy műveiben nem lelhető fel egyetlen olyan gondolat, amelyből ne az ember és a társadalom folytonos tökéletesedésébe vetett biztonságos hit és felismerés sugározna.

Magda 1840-ben távozott végleg Szarvasról. A május 20-i iskolabizottsági esperességi közgyűlés tárgyalta az utódlás kérdését: „Minthogy Magda Pál Rector Úrnak hivataláról lett lemondása olly véletlenül történt — olvassuk a jegyzőkönyvben —, hogy ezen kérdéses hivatalnak lehető bé töltése az idő rövidsége miatt September hó eleéig már azért is, mert az esperesti gyűlés erre a tisztes hivatalra szükséges tulajdonokkal fel ruházott számossabb férjfiaknak vóltaképpen tudomásába nem lenne, meg nem történhetne — ezenn hivatal bé töltésének eszközlése jövő közgyűlésig egy esztendőre elhalasztatik, addig pedig az iskolai tanítás Rhetoricára, Syntaxisra, Grammaticára és Donatusra szorítatik”; s az iskola vezetésével ismét *Molitorisz Adolf*ot bízták meg. A megnyugtató megoldást, ha viszonylag rövid időre is — „a nagyobb körben világtani rendelt” *Vajda Péter* meghívása jelentette. Tökéletesen teljesült *Csengery Imre* előérzete: *Vajdával* csakugyan „diszesbült” Magda megürült katedrája.

Sok iskola és sok város tehetné élővé Magda alakját és munkásságát. Alakja azonban egyre inkább ködbe vész, s ma már alig-alig észlelhető nyomot hagy maga után. Példamutató hitéből, szenvedélyes nép- és hazaszeretetéből pedig sokat profitálhatna mind a mai pedagógia, mind korunk ifjúsága.